

ЮРІЙ РОМАНОВИЧ ШЕЛЯГ-СОСОНКО
(до 75-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності)

10 січня 2008 року виповнилося 75 років від дня народження і 50 років наукової діяльності видатного вченого-ботаніка, завідувача відділу геоботаніки Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ, доктора біологічних наук, професора, академіка НАНУ Юрія Романовича Шеляга-Сосонка — кавалера ордена Ярослава Мудрого VI ступеня, Заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки та премії ім. М.Г. Холодного НАН України, автора фундаментальних праць, які мають першорядне значення у галузях геоботаніки, фітоценології, флористики, фітогеографії, фітосозології, екології.

Юрій Романович Шеляг-Сосонко — непересічна особистість. Його відзначають заповненість дослідницькою роботою, безкомпромісність і принциповість, а також здатність захопити своїми науковими ідеями і об'єднати у спільній праці фахівців різних напрямків ботанічної науки. Невичерпна енергія і видатний талант ученого та організатора, широка ерудиція і глобальність мислення стали школою життя і плідної праці для численних учнів та колег, які продовжують і розвивають наукові ідеї ювіляра.

Ю.Р. Шеляг-Сосонко народився у м. Києві в родині службовця. Його ранні дитячі роки проминули серед природи Туркменистану, у невеличкому містечку Байрам-Алі, куди родина переїхала у 1933 р. у зв'язку з призначенням на викладацьку роботу Романа Петровича — батька Юрія Романовича. У Середній Азії він закінчив чотири класи, в 1945 р. сім'я повернулася в Україну.

© Д.М. ГРОДЗІНСЬКИЙ,
Я.П. ДІДУХ,
Д.В. ДУБИНА,
Я.І. МОВЧАН,
П.М. УСТИМЕНКО,
2008

Юнацькі роки ювіляра проходили у мальовничому подільському краї, в м. Заліщики Тернопільської обл., що стало новим місцем роботи батька. Тут Юрій Романович у 1950 р. закінчує середню школу і вступає на біологічний факультет Чернівецького університету ім. В. Стефаника. Після завершення навчання він розпочинає свій трудовий шлях на посаді старшого лаборанта кафедри ботаніки, впорядковує гербарій та здійснює ряд експедицій під керівництвом відомого систематика і флориста І.В. Артемчука. На вибір напрямку робіт і формування наукових поглядів молодого дослідника суттєво вплинула відомий геоботанік-лісознавець Зоя Никандрівна Горохова. Разом з нею Юрій Романович опублікував кілька праць, присвячених лісовій рослинності Прикарпаття.

У 1959 р. Ю.Р. Шеляг-Сосонко вступає до аспірантури Інституту ботаніки. Його науковим керівником був видатний учений, вихованець петербурзької школи лісознавства, колега і соратник академіка В.М. Сукачова, член-кореспондент Академії наук України, доктор біологічних наук, професор Олександр Володимирович Поварніцин. На формування і розвиток молодого науковця справили значний вплив видатні ботаніки Є.М. Лавренко, В.Д. Александрова, Є.М. Брадїс, А.М. Оксер, яких Юрій Романович вважає своїми вчителями.

Кандидатська дисертація Ю.Р. Шеляга-Сосонка присвячувалася рослинності долини Дністра. Автор дослідив різні типи рослинності, виявив особливості їх організації і диференціації, що стало доброю школою для подальшого творчого зростання молодого вченого. Після захисту дисертації у 1964 р. його обирають молодшим, а за 2 роки — старшим науковим співробітником відділу геоботаніки Інституту ботаніки. У цей час Юрій Романович стає відповідальним виконавцем наукових тем, що розроблялися у відділі геоботаніки. Це, між іншим, геоботанічне вивчення лучної рослинності Західного Полісся, дослідження впливу підтоплення Київського водосховища на рослинність прилеглих територій та інші. Але найбільшим його захопленням стали ліси. На основі всебічного дослідження дубових лісів України він творчо розвиває наукові ідеї засновника відділу геоботаніки Інституту ботаніки, неперевершеного провидця походження та розвитку генетичних комплексів рослинного світу Юрія Дмитровича Клеопова. Зокрема, Ю.Р. Шеляг-Сосонко розробляє поняття про фітоценоטיפи та філоценогенетичну класифікацію дубових лісів. Результатом цих наукових досліджень стає захист у 1972 р. докторської дисертації та опублікування монографії «Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція» (1974).

У 1972 р. Юрія Романовича призначають завідувачем відділу систематики і географії вищих рослин (з 1976 р. — відділ геоботаніки). Цей відділ він очолює донині. Впродовж 1979—1984 рр. Юрій Романович виконує обов'язки заступника директора Інституту ботаніки з наукової роботи. У 1976 р. його обирають членом-кореспондентом, а в 1990 р. — академіком НАН України. У 1983 р. Ю.Р. Шелягу-Сосонку присвоюють наукове звання професора. Того ж року Юрія Романовича нагороджують Грамотою Президії Верховної Ради України.

У 1988 р. за серію оригінальних праць, присвячених типології, ценопопуляційній структурі, ценогенезу та охороні неморальних лісів європейської

частини СРСР, йому присуджено премію ім. М.Г. Холодного НАН України. У 1999 р. вчений удостоєний звання «Заслужений діяч науки і техніки України», а у 2003 р. Указом Президента України за вагомий внесок в українську науку та природоохоронну справу та у зв'язку з 70-річчям нагороджений орденом Ярослава Мудрого VI ступеня.

У 2005 р. Юрія Романовича спільно з колективом авторів за цикл робіт «Розроблення та впровадження наукових основ і практичних засад збереження біорізноманіття як неодмінної умови сталого розвитку України» удостоєно звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки.

З ім'ям Ю.Р. Шеляга-Сосонка пов'язані вагомі результати досліджень центральних проблем теорії геоботаніки і класифікації, районування, картографування, асоційованості видів, а також еволюції рослинного покриву. Його здобутком є розробка формування ценопопуляційної структури ареалу видів, класифікації видових та популяційних фітоценозів. Він висунув і обґрунтував ідею створення фітоценогенетичної класифікації рослинності на основі історичних, еколого-ценотичних комплексів та сформував науковий напрямок — еволюційно-ценотичні дослідження лісових формацій у межах усього їх ареалу.

Ю.Р. Шеляг-Сосонко відомий серед світової ботанічної спільноти передусім як провідний знавець неморальних лісів Європи. З 1976 р. він очолює геоботанічні дослідження широколистяних лісів України, а з 1985 р. — європейської частини Росії та Північного Кавказу. Від 1980 р. він є керівником і виконавцем розділу «Широколистяні ліси Східної Європи» міжнародної програми «Карта рослинності Європи на міжнародній основі», яка завершилася 3-томним виданням за участю провідних фахівців — геоботаніків цього континенту.

Ю.Р. Шеляг-Сосонко здійснив логіко-методологічний і теоретичний аналіз сучасної геоботаніки як цілісної системи знань про рослинний покрив. Визначивши її предмет, методи та концептуальний апарат, він уперше запропонував метод парадигмального аналізу геоботанічних знань й у співавторстві з Я.І. Мовчаном та В.С. Крисаченком опублікував монографію «Методологія геоботаніки» — піонерну працю в галузі геоботаніки. Ю.Р. Шеляг-Сосонко вперше у практиці заповідної справи запропонував системний метод оцінки раритетних фітоценозів і розробив принципи їх виділення. На базі цих досліджень він разом з колективом науковців відділу геоботаніки підготував серію монографій, присвячених заповідникам України, а також першу у світі «Зелену книгу України», ідеї якої виявилися співзвучними ухваленій значно пізніше у Ріо-де-Жанейро «Конвенції про біорізноманіття». Юрій Романович є редактором і відповідальним виконавцем другого видання «Зеленої книги України». Вона підготовлена до друку відповідно до Положення «Про національну Зелену книгу України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів у 2002 р., і є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, і типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні.

Юрій Романович висунув і обґрунтував методологію організації поліфункціональної мережі заповідного фонду та окремих заповідних об'єктів згідно

з доведеною ним поліфункціональною роллю рослинного покриву у біосфері та різних сферах життєдіяльності суспільства. Він довів необхідність створення екомережі як цілісної, територіально і функціонально неперервної системи, що забезпечує міграцію видів і підтримання екологічної рівноваги на всій території України. У працях, присвячених розбудові екомережі України, Ю.Р. Шеляг-Сосонко представляє методологію, теоретичні положення, структуру, принципи і моделі ключових ділянок національного рівня екомережі України, повністю сумісної з екомережами всіх сусідніх держав. Опрацьовані ним підходи реалізовані при підготовці проектів законів України. Ю.Р. Шеляг-Сосонко є одним з авторів законів «Про рослинний світ» (1999), «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки» (2000), «Про Червону книгу України» (2002), «Про екологічну мережу України» (2004), «Рамкової конвенції про охорону та невиснажливе управління Карпатами» (2004) та інших нормативно-правових документів. Виходячи з провідної ролі біорізноманітності у функціонуванні біосфери, яка фактично є її продуктом, та вектора еволюції біорізноманітності на зменшення ентропії і збільшення негентропії біосфери Ю.Р. Шеляг-Сосонко довів, що шість глобальних екологічних криз планети, а також втрата динамічної рівноваги її природних зон є наслідком масштабного знищення біорізноманітності. Юрій Романович стверджує, що на черзі — глобальна економічна і політична кризи, прояви яких уже спостерігаємо нині. Отже, як вважає автор, світова спільнота вступила на новий шлях розвитку — глобалізації головних сфер людської діяльності і взаємин як у суспільстві, так і з природою. Для розвинутої індустріально-аграрної України це, на його думку, має принципове значення, оскільки за більшістю показників стану біорізноманітності вона займає одне з найостанніших місць серед держав Європи. Своєю чергою, це все більшою мірою стає одним з головних чинників гальмування її економічного розвитку.

Попри різнобічні наукові інтереси, найбільшу увагу, як уже зазначалося, Юрій Романович приділяє дослідженню лісів. Він довів, що ліси забезпечують головні модуси екзистенційних та духовних цінностей, промислові та продовольчі ресурси, захист ґрунтів і водоєм, регуляцію клімату і водного стоку, утилізацію двоокису вуглецю, умови існування для людини і тварин, підтримку регіональних екосистем і, зрештою, завдяки участі в кругообігу речовин, енергії та інформації, функціонування біосфери та підтримку її екологічної рівноваги. Юрій Романович у публікаціях останніх років відстоює думку, що майбутнє цивілізації визначається саме станом лісів, пояснюючи це їх загальнопланетарною функцією, а також перетином та суперечливістю екологічних, економічних і соціально-етнічних інтересів населення. Тому збереження лісів та сталі їх використання для розв'язання проблеми підтримання динамічної рівноваги екологічного стану в Україні мають першорядне значення. Ю.Р. Шеляг-Сосонко наполегливо обстоює необхідність відмови від пануючої досі в Україні утилітарної політики щодо господарювання в лісах і переходу до еколого-соціальної.

В організаційному природоохоронному плані Юрій Романович є одним із провідних виконавців багатьох державних документів, що стосуються охорони довкілля і сталого розвитку нашої країни — законів Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, указів і постанов Міністерства екології і природних ресурсів України.

Ю.Р. Шеляг-Сосонко — президент Українського комітету підтримки Програми ООН щодо навколишнього середовища, голова багатьох комісій і робочих груп з питань формування і реалізації екологічної політики в Україні. Він є членом редколегії «Українського ботанічного журналу», часописів «Екологія і ноосфера», «Ґрунтознавство» та інших, членом спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій, автором близько 500 наукових праць, зокрема 21 монографії. Багато сил і енергії вчений віддає молодим дослідникам — ним підготовлено 26 кандидатів і 8 докторів наук. Створена Ю.Р. Шелягом-Сосонком наукова геоботанічна школа визнана світовою науковою громадськістю. Його учні працюють у наукових і освітніх закладах, а також в урядових структурах, очолюють наукові та природоохоронні підрозділи.

Юрія Романовича відзначають велика працелюбність і працездатність, вміння гостро дискутувати й активно відстоювати свої наукові та громадянські позиції, безкомпромісність і азарт природодослідника, пристрасність та любов до польових досліджень. Його могутній інтелект, гострота думки, глибина душі, щедрість владно притягують серця всіх, хто працює і спілкується з ученим. До цього слід додати, що Юрій Романович обдарований особливим магнетизмом. Характеризуючи елементарне або відоме, він дає кожному явищу власну оцінку, висвітлюючи його з несподіваних боків, ставлячи все на свої місце. І речі, на перший погляд рівнозначні, ранжуються на головні і другорядні, набувають істинного смислу, що викликає заслужену і безмежну довіру до тверджень ювіляра.

У повсякденні Юрій Романович надзвичайно скромна людина. Він уникає високих керівних посад, не полюбляє гучних урочистостей і похвал на свою адресу. Понад усе цінує робочий час, має хист до філософії, любить читати й ділитися з друзями і колегами думками щодо прочитаного. Під час експедицій Юрій Романович дуже продуктивно працює, невибагливий до побутових умов.

Нині вчений сповнений енергії нових ідей і творчих планів. Ботанічна громадськість України, колеги з багатьох країн світу, учні та друзі сердечно вітають Юрія Романовича зі славним ювілеєм і бажають доброго здоров'я, творчого натхнення та невичерпної енергії для втілення творчих задумів на довгі і щасливі роки.

*Д.М. ГРОДЗІНСЬКИЙ, Я.П. ДІДУХ,
Д.В. ДУБИНА, Я.І. МОВЧАН, П.М. УСТИМЕНКО*